

Ж. БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ
Б.Н.ЕЛЬЦИН атындагы КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ

Д 12.23.669 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ

Кол жазма укугунда
УДК: 343.133.3(575.2)(043.3)

КАЛЫГУЛОВА АЛИМА ДЖУМАБЕКОВНА

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖАЗЫК ПРОЦЕССИНИН СОТКО
ЧЕЙИНКИ ӨНДҮРҮШҮНДӨ ТЕРГӨӨ СУДЬЯСЫНЫН ЫЙГАРЫМ УКУКТАРЫ**

12.00.09 – жазык процесси, криминалистика; ыкчам иликтөө ишмердүүлүгү

Юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек-2023

Диссертациялык иш Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Юридика институтунун кылмыш-жаза процесси жана соттук экспертиза кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи:

Сманалиев Кынатбек Мойнокович

юридика илимдердин доктору, профессор, Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Юридика институтунун мүдүрү

Расмий оппоненттер:

Тугельбаева Бермета Галиевна

юридика илимдердин доктору, профессор, Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин Юридика факультетинин деканы

Абакиров Кайсын Кадырович

юридика илимдеринин кандидаты, доцент, жеке адвокат

Жетектөөчү мекеме:

Ош мамлекеттик университетинин Юридика факультетинин кылмыш жаза укугу жана процесси кафедрасы

(Кыргыз Республика, 723500, Ош ш., Ленин көч., 331)

Диссертациялык иш 2023-жылдын 25-декабрында саат 15:30да Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетине караштуу юридика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 12.23.669 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720001, Бишкек шаары, Киев көч., 132 (ауд.209). Коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/122-3zo-lwo-cjw>

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720026, Бишкек ш., Фрунзе көч., 547) жана Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин (720021, Бишкек ш., Киев көч., 44) илимий китепканаларынан жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын сайтынан (<https://vak.kg/>) таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын 25-ноябрында жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
юридика илимдеринин кандидаты, доцент

Сагыналиева В. Ж.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациялык эмгектин актуалдуулугу. Конституциялык принциптердин негизинде бийлик мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот бутактарына бөлүнүшү (Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 4-бер.), ошондой эле айыптоо, коргоо жана ишти маңызы боюнча чечүү функцияларын так чектөөнү болжолдогон атаандаштык принцибинин негизинде сот өндүрүшүн куруу (КР ЖПК 18-бер), Кыргыз Республикасында сот бийлигин күчөтүү жана жазык иштери боюнча өндүрүштү жүзөгө ашырууда жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуунун маанилүү кепилдиги катары сотко чейинки өндүрүшкө соттук контролду жүргүзүү үчүн негиз болуп кызмат кылышты.

Кыргыз Республикасынын Президенти Садыр Жапаров Кыргызстан 2021-жылдын 5-майында элине жасаган кайрылуусунда сотко чейинки жана соттук өндүрүш органдарынын позициясын аныктаган "күнөөсүздүк презумпциясынын" тамыр жайган көйгөйлөрүнө токтолуп, укук коргоо органдарынын ишине басым жасоонун маанилүүлүгүн белгиледи. [Электронный ресурс: Режим доступа: <https://rus.azattyk.org/a/sadyr-zhaporov-sudebnaya-vlast-i-pravoohranitelnye-organy-narushayut-spravedlivost-i-svobodu/31239089.html>].

Коюлган артыкчылыктарды эске алуу менен, ошондой эле сот өндүрүшүнө соттук көзөмөлдүн өз алдынча институтун киргизүү жолу менен өткөн мурдагы союздук республикалардын жана алыскы чет өлкөлөрдүн мыйзамдарынын тажрыйбасына таянып, ата мекендик мыйзам чыгаруучу КР Жазык сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын системасына жаңы катышуучу – тергөө сотун киргизди. КР ЖПКнын 58-беренесинин 5-пунктуна ылайык тергөө соту – айыпкердин укуктарын жана эркиндиктерин чектеген чараларды колдонуучу, алгачкы текшерүү органынын кызмат адамы, тергөөчү, тергөө тобунун жетекчиси, прокурор тарабынан кабыл алынган аракеттердин (аракетсиздиктин) жана чечимдердин мыйзамдуулугуна соттук контролду жүзөгө ашырат.

Ыйгарым укуктарды талдоо (КР ЖПКнын 32-беренеси) ал жазык-процесстик иштин өз алдынча жана көз карандысыз субъекти катары чыгат деп айтууга мүмкүндүк берет, ал издөө жана тергөө негиздерин камтыбаган, юрисдикциялык мүнөзгө гана ээ.

Азыркы учурда тергөө судьясы жарандардын конституциялык укуктарын (мүлккө камак салуу, кароо, тинтүү жана (же) алып коюу), моралдык-этикалык жагын (өлүктү эксгумациялоо), эл аралык укуктук мамилелерди (экстрадициялык камоо) козгогон мажбурлоо элементтерин камтыган тергөө аракеттерин санкциялоо жөнүндө маселелерди карайт.

Тергөө судьяларынын 2020-2023-жылдар аралыгындагы ишинин натыйжалуулугу жөнүндө төмөнкү статистикалык маалыматтар күбөлөндүрө алат.

Ошентип, 2020-жылы тергөө сотторунун кароосуна бардыгы болуп 33682 өтүнүч жана сунуштамалар келип түшкөн. Алардын ичинен каралган-33 401, канааттандырылган – 30 834 92.31% түзөт, баш тартылган – 2567 7.69% түзөт (калган иштер боюнча башка чечимдер кабыл алынган).

2021 – жылы тергөө сотторунун кароосуна 39 734 өтүнүч жана сунуштама келип түшкөн, алардын ичинен 39 229у каралып, 36 357си канааттандырылган, бул 92ди түзөт. 68%, баш тартылган - 2872 бул 7.32% түзөт (калган иштер боюнча башка чечимдер кабыл алынган).

2022 – жылы – 34 580, анын ичинен 34 113 каралган, канааттандырылган – 31 628 92.72% түзөт, баш тартылган-2485 7,28% түзөт (калган иштер боюнча башка чечимдер кабыл алынган).

2023-жылдын 6 ай аралыгында (январь-июнь) тергөө сотторунун кароосуна 19 260 өтүнүч жана сунуш келип түшкөн, алардын ичинен 19 073 өтүнүч каралып, 17 465 канааттандырылган, бул 91.57% түзөт, баш тартылган – 1608 же 8.43 % (калган иштер боюнча башка чечимдер кабыл алынган).

2020-жылдагы апелляциялык тартипте тергөө сотторунун чечимдерине даттануу 1431ди түздү алардын 1082си күчүндө калтырылган, бул бардык даттануулардын 75,6% түзөт. 2021-жылы 1636 жетсе, алардын 1260 күчүндө калды, ал эми бул бардык даттануулардын 77% түзөт. 2022-жылы 1769 болсо, алардын 1383 күчүндө калды, бул бардык даттануулардын 78,1% түзөт. 2023-жылдын январь-июнь айларында 1015ти түздү алардын 812си күчүндө калды, бул бардык даттануулардын 80% түзөт.

Аталган жагдайларда Кыргыз Республикасынын Жазык сот өндүрүшүндө тергөө судьясынын институтунун маңызынын жана юридикалык табиятынын теориялык проблемаларын изилдөө, анын ыйгарым укуктарынын контролдук-көзөмөлдөө ишмердигинин башка формалары менен өз ара байланышы биздин көз карашыбызда биздин өлкө үчүн да, ошондой эле жакынкы чет өлкөлөр үчүн да биринчи даражадагы мааниге ээ болот.

Ошондой эле, бүгүнкү күнгө чейин, Кыргыз Республикасынын жаза-процесстик укугу соттук көзөмөлдүн алдын ала да, учурдагы да, андан кийинки да өзгөчөлүктөрүн түшүндүрүү үчүн жетиштүү теориялык базаны даярдай электигин белгилей кетүү керек. Соттук көзөмөлдүн бирдиктүү доктринасынын жоктугун, ошондой эле анын процесстик тартибин жөнгө салуучу жазык-процесстик мыйзамдардын нормаларын кошумчалоону, укук коргоо органы тарткан кыйынчылыктарды көрсөтүү менен аталган жобонун темасын тандоого жана **актуалдуулугуна** алып келди жана актуалдуулугу талашсыз экенин айгинелеп турат.

Диссертациянын темасынын негизги илимий программалар (долбоорлор) жана ири илимий долбоорлор менен байланышы.

Берилген диссертациялык иш Кыргызстанда жүргүзүлүп жаткан изилдөө багыттары менен тыгыз байланышта болгон автордун өздүк демилгелүү иш.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты - Кыргыз Республикасынын жазык процессинин сотко чейинки өндүрүшүндө ыйгарым укуктарды жүзөгө ашыруучу тергөө судьяларынын ишмердүүлүгүн андан ары өркүндөтүүгө багытталган теориялык жана практикалык сунуштардын комплексин иштеп чыгуу жана алынган натыйжаларды укук коргоо ишмердигине киргизүү.

Изилдөө ишинин милдеттери төмөнкү максаттар менен аныкталат:

1. сотко чейинки өндүрүштө мыйзамдуулуктун жана жаза сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын укуктарынын жана эркиндиктеринин сакталышынын гаранты катары тергөө сотунун процессуалдык ишмерин талдоо;
2. тергөө судьясынын сот тутумундагы ордун талдоо;
3. тергөө сотунун ыйгарым укуктарын айрым түрлөрүн изилдөөгө, иш чөйрөсүнө жараша топтоштурууга жана Кыргыз Республикасынын жазык-процесстик мыйзамдарын жакшыртуу боюнча сунуштарды киргизүү;
4. тергөө сотунун камакка алуу бөгөт коюу чарасын колдонуу жана айыпкерди камакта кармоо мөөнөтүн узартуу жана күрөө жөнүндө чечим кабыл алуу механизмин ачып берүү;
5. турак жайга кирүү менен байланышкан тергөө жана атайын тергөө аракеттерин жүргүзүү жөнүндө сотко чейинки өндүрүштүн өтүнүчтөрүн кароодо тергөө сотунун ыйгарым укуктарын жана аларды ишке ашыруу практикасын талдоо жана "кечиктирүүгө жол бербеген учурлардын" аныктамасын иштеп чыгуу;
6. жеке жашоого байланышкан тергөө жана атайын тергөө аракеттерин жүргүзүү жөнүндө сотко чейинки өндүрүштүн өтүнүчтөрүн кароодо тергөө сотунун ыйгарым укуктарын жана аларды ишке ашыруу практикасында адамдын жеке жашоосундагы сырларын эске алуу менен талдоо;
7. жакынкы жана алыскы чет мамлекеттерде тергөө соту тарабынан жабырлануучунун жана күбөнүн көрсөтмөлөрүн сактоо практикасын изилдөөгө, алгылыктуу процесстик жол-жоболорду аныктоого, Кыргыз Республикасынын жазык сот өндүрүшүндө аларды кабыл алуу боюнча сунуштарды киргизүү;

8. сотко чейинки өндүрүштө тергөө сотунун ыйгарым укуктарын укуктук жөнгө салууну жана ишке ашырууну жакшыртууга багытталган теориялык жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Эмгектин илимий жаңылыгы - бул жаңы процессуалдык субъект – тергөө соту боюнча изилдөөлөрдү жүргүзгөн алгачкы эмгектердин бири экендигинде. Диссертацияда тергөө сотунун соттук көзөмөлдү жүзөгө ашыруу боюнча ыйгарым укуктарынын айрым өзгөчөлүктөрү.

Мындай ыкма “тергөө соту” түшүнүгүн түзүүгө, анын ыйгарым укуктарынын көз карандысыз түрлөрүн топтоштурууга жана бөлүп кароого, анын ишмердүүлүгүн жакшыртуунун жаңы жолдорун көрсөтүүгө, укук колдонуу практикасында пайда болгон көйгөйлүү маселелерди чечүүгө жана аларды талдоонун негизинде колдонуудагы жазык-процесстик мыйзамга сунуштар, ошондой эле колдонулуучу мүнөздөгү сунуштарды киргизүү болуп саналат.

Мындан тышкары, илимий жаңылык төмөнкү изилдөөлөрдүн натыйжаларын алуу менен аныкталат:

- тергөө сотунун процессуалдык абалы ар тараптуу изилденген;
 - "тергөө соту" дегенге автордук аныктама сунушталган;
 - тергөө сотунун ыйгарым укуктарынын классификациясы сунушталган;
 - тергөө соту тарабынан камакка алуу түрүндөгү бөгөт коюу чарасын чечүүдө көйгөйлүү маселелерди жакшыртуу боюнча сунуштар киргизилген;
 - тергөө соту тарабынан күрөөнү колдонуу практикасын жогорулатуу боюнча сунуштар берилет жана анын негизинде бул бөгөт коюу чарасынын натыйжалуулугунун деңгээли болжолдонот;
 - ар кандай булактарды талдоо жана синтездөө тергөө сотунун катышуусу менен жабырлануучунун, күбөнүн көрсөтмөлөрүн сактоого берүүнүн процесстик тартиби жөнүндө автордун көз карашын көрсөтүүгө мүмкүндүк берди;
 - кылмыш-процесстик мыйзамдарда тергөө аракеттерин соттун чечимсиз жүргүзүүгө мүмкүндүк берүүчү "шашылыш иштердин" аныктамасынын так концепциясын көрсөтүүнүн зарылчылыгы, мүмкүн болгон жок кылынышы, бузулушу же өзгөртүлүшү жөнүндө болгон корутунду, иш үчүн мааниси бар заттар көрсөтүлгөн жагдайлар менен чектелиши мүмкүн эмес болгону менен негизделген;
 - жазык-процесстик мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча бир катар сунуштар киргизилди, атап айтканда: Кыргыз Республикасынын Жаза-процесстик кодексинин 4-бөлүгүнүн 266 - беренеси; Кыргыз Республикасынын Жаза-процесстик кодексинин 9-бөлүк, 266-беренеси; Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 112-беренесинин 3-бөлүгү Кыргыз Республикасынын Жаза-процесстик кодексинин 58-пунктунун 5 – беренеси; Кыргыз Республикасынын Жаза-процесстик кодексинин 207-беренесинин 8-бөлүгү; Кыргыз Республикасынын Жаза-процесстик кодексинин 2-бөлүгүнүн 266 – беренеси, Кыргыз Республикасынын Жаза-процесстик кодексинин 5-беренесине жаңы 59-пункту автордук редакцияга киргизүү сунушталууда.
- Коргоо үчүн берилген жоболор да илимий жаңылыкка ээ.

Изилдөөнүн натыйжаларына практикалык баалуулуктары. Корутундуларда жана практикалык сунуштарда эсептелген натыйжаларды, ошондой эле алардын Кыргыз Республикасынын сот процесстик мыйзамдарын жакшыртуу боюнча сунуштарында камтылган ишке ашыруу мүмкүнчүлүктөрүнүн негизинде жана аны соттук териштирүүгө чейин колдонуу практикасында, сот өндүрүшүндө, прокурорлор, тергөө аракеттеринде, ошондой эле адвокаттар өз ишмердүүлүгүндө колдоно алуу мүмкүнчүлүктөрү менен негизделген.

Диссертацияда келтирилген корутундулар окуу дисциплиналарын окутууда: «Жаза-процесстик укук», «Укук коргоо органдары», ЖОЖдордо жана укук коргоо мекемелеринде иштеген кызматкерлердин квалификациясын жогорулатууда, ошондой эле илимий иштерди даярдоодо, изилденип жаткан проблема боюнча окуу-практикалык

колдонмолордо, окуу-методикалык сунуштарда кеңири пайдаланса болот. Изилдөөдө түзүлгөн жоболор мындан аркы илимий изилдөөлөр үчүн негиз боло алат.

Коргоо коюлуучу негизги жоболор:

1. Соттук көзөмөлдү жүзөгө ашыруучу тергөө сотунун процесстик субъектинин генезисин талдоосу көрсөткөндөй, соттук көзөмөл институтунун калыптануу жолу 1993-жылы Кыргыз Республикасынын Конституциясынын кабыл алынышы менен башталган, ал мыйзам ченемдери менен катар ошол мезгилде колдонулуп жаткан тармактык мыйзамдар сотко чейинки өндүрүштүн аракеттерине жана чечимдерине соттук даттануунун тартибин аныктады, соттук көзөмөл институтун ишке ашыруу үчүн укуктук негиздерин түзгөн. Бирок соттун көзөмөлдөө функциялары сотко чейинки өндүрүштүн натыйжаларына көзөмөл жүргүзүү түрүндө гана ишке ашырылып, кемчиликтерди оңдоо соттук териштирүүнүн милдеттеринин бири болгон. Кийинчерээк бул маселеде кылмыш-процессуалдык мыйзамдар да ушул багытты карманган. Сотко чейинки өндүрүштө мыйзамдуулуктун абалына соттук көзөмөл олуттуу таасирин тийгизген жок.

Кыргыз Республикасында соттук көзөмөлдүн калыптануу тарыхы төмөнкүчө чагылдырылышы мүмкүн:

- 1) (1922-1960-жж.) 1922 жана 1923-жылдары Кыргызстанда Жазык-процесстик кодекстин өнүгүшүнүн "революциядан кийинки" жана андан кийинки "советтик" мезгилдери СССРдин калыптанышынын алкактары менен аныкталган, бирок алар соттук контролдун механизмдерин карашкан эмес.
- 2) (1960-1999-жж.) 1960-жылы Кыргыз ССРинин Жазык-процесстик кодекси кабыл алынган, ал жазык-процесстик укукту жөнгө салуучу негизги документтердин бири болуп калган. Айыпталуучулардын процесстик укуктарына байланыштуу айрым өзгөрүүлөргө жана өркүндөтүүлөргө карабастан, азыркы мааниде соттук көзөмөл жок бойдон калууда. Тергөө органдарынын ишине прокуратура органдары көзөмөл жүргүзгөн.
- 3) (1999-2010-жж.) бул мезгилде анын көз карандысыздыгын жана натыйжалуулугун камсыз кылуу максатында сот системасын реформалоо жүргүзүлгөн. 2010-жылы Кыргызстандын сот системасы көз карандысыздыкты жана соттук көзөмөлдүн натыйжалуулугун жогорулатуу менен өзгөрүүлөргө жана өркүндөтүүлөргө дуушар болууда. Ошондой эле сот бийлигинин көз карандысыздыгын жана соттук көзөмөлдү бекемдөөгө багытталган конституциялык реформалар жүргүзүлдү.
- 4) (2017-ж.) Кыргыз Республикасынын жаңы Жазык – процесстик кодекси кабыл алынган, анда жаңы катышуучу-тергөө судьясы киргизилген. Анын пайда болушу жазык сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын укуктарынын, эркиндиктеринин жана мыйзамдуу кызыкчылыктарынын таасирдүү кепилдиги катары сотко чейинки өндүрүштө тараптардын атаандаштыгынын жана тең укуктуулугунун негизинде жазык сот өндүрүшүн жүзөгө ашыруу принцибин ишке ашыруу көлөмүн, каражаттарын жана механизмдин оптималдаштыруу зарылдыгы менен шартталган.
- 5) (2021-ж. б.к.чейин.) 2021-октябрында 28-жылдын Кыргыз Республикасында "Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин жаңы редакциясы жөнүндө" мыйзам кабыл алынган, анда тергөө сотунун соттук көзөмөл институту сакталып калган.

2. Тергөө судьяларынын ишин уюштуруу жөнүндө "Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 21-п.25-бер." Кыргыз Республикасынын Жогорку Соту жана жергиликтүү соттор жөнүндө "Кыргыз Республикасынын конституциялык

Мыйзамына толуктоо жөнүндө сунуш негиздүү. Ушуга байланыштуу бул нормага “...анын ичинде тергөө судьялары да...” деген сөздү киргизүү зарыл.

3. Тергөө сотунун процесстик фигурасынын аныктамаларын талдоонун негизинде, соттук көзөмөлдүн бирдиктүү доктринасынын жоктугу, тергөө соту сотко чейинки өндүрүштө соттук көзөмөлдү жүзөгө ашыруучу жазык сот өндүрүшүнүн көз карандысыз процесстик катышуучусу болуп санала тургандыгы далилденди, тергөө органынын процесстик аракеттеринин жана чечимдеринин мыйзамдуулугуна, жазык сот өндүрүшүндө адамдардын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзамдуу таламдарын сактоо, айыпкердин укуктарын чектөө жана эркиндигинен ажыратуу чараларын колдонуу, ошондой эле жабырлануучунун көрсөтмөлөрүн белгилөө үчүн тергөөчү, тергөө бөлүмүнүн башчысы, прокурор; көрсөтмөлөрдү сактоо жана соттук экспертизаларды дайындоо тартиптери сыпатталды.

4. Сотко чейинки өндүрүштө соттук көзөмөлдү жүзөгө ашыруучу тергөө сотунун ыйгарым укуктарын талдоо төмөнкүдөй топтоштурууну аныктоого мүмкүндүк берди:

- ***Адамдын жана жарандын конституциялык укуктарын, эркиндиктерин чектөө боюнча ыйгарым укуктар:***

- Күрөө, үй камагында, экстрадициялоодо камоо, камакта кармоо жана анын мөөнөттөрүн узартуу жөнүндөгү бөгөт коюу чараларын колдонуу;

- Камакта эмес айыпкерди тиешелүү экспертизаларды жүргүзүү үчүн медициналык же психиатриялык стационарга жайгаштыруу;

- Мүлктү жана акча каражаттарын камакка алуу;

- ***Жазыктык сот өндүрүшүнүн милдеттерин талаптагыдай ишке ашырууну камсыз кылууга багытталган ыйгарым укуктар:***

- кылмыш жасады деп шектелген адамды кармоонун мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү жөнүндөгү маселени кароо;

- тинтүү жана (же) алып коюу жөнүндө чечим кабыл алуу;

- атайын тергөө аракеттерин жүргүзүү жөнүндө чечим кабыл алуу;

- жабырлануучунун, күбөнүн көрсөтмөлөрүн берүү;

- айыпталуучуну кызматынан убактылуу четтетүү жөнүндө чечим кабыл алуу.

- ***Сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүн камсыз кылууга багытталган ыйгарым укуктар:***

- күбөлөргө, жабырлануучуларга жана жазык процессинин башка катышуучуларына коопсуздук чараларын колдонуу;

- күнөөсүн моюнга алуу жөнүндө процесстик макулдашууну бекитүү;

- тергөө органынын, тергөөчүнүн, прокурордун аракеттерине (аракетсиздигине) жазык процессинин катышуучуларынын даттанууларын кароо.

5. Тергөө сотунун адамдын жана жарандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин чектөөгө багытталган ыйгарым укуктары, анын ичинде айыпталуучунун укуктарын жана эркиндиктерин коргоо функциясын ишке ашырууга багытталган, ага карата камакка алуу түрүндө бөгөт коюу чарасы колдонулат. Бул бөгөт коюу чарасы Жазык-процесстик чаралар тутумунда кыйла катаал болуп эсептелгендиктен жана адамдын эркиндигин чектөө менен байланышкандыктан, аны камакта кармоонун мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүү укук коргоо функциясынын маанилүү кепилдиги болуп саналат. Ушуга байланыштуу камакка алуу жөнүндө чечим боюнча ыйгарым укуктарды колдонууда тергөө соту мындай чечимди кабыл алуунун негизин жана жагдайларын формалдуу түрдө көрсөтпөөгө тийиш, алар ачык-айкын болууга жана жазык ишинин материалдарында камтылган жана бөгөт коюу чарасын колдонуу жөнүндө өтүнүчкө тиркелген маалыматтар анык жана так болууга тийиш экендиги негизденет.

6. Конституциялык укуктарды жана эркиндиктерди коргогон тергөө аракеттерин жүргүзүү үчүн тергөө сотунан уруксат алуу жөнүндө арыздын мазмунунда объектин мүмкүн болгон бузулушу же өзгөрүшүнүн жүйөөлөрү менен гана чектелиши мүмкүн эместиги негизделет. Ушуга байланыштуу, тергөө органынын, тергөөчүнүн, прокурордун

тергөө аракетин кийинкиге калтыруу кыйратууга, зыянга учуратууга, башка жактарга өткөрүп берүүгө алып келет деген ынанымын түзүүчү төмөнкүдөй мазмундагы “кечигип калбаган иштер” деген так аныктама берилет деп ырасталат, үчүнчү жактарга, ошондой эле зыянга учуратуу, касиеттерин жана сапаттарын өзгөртүү, жаза иши үчүн мааниси бар объектилердин жок болушу жана өлүктөрдүн же издөөдө жүргөн адамдардын жайгашкан жеринин өзгөрүшү менен мунөздөлөт.

7. Буюм далилдерди сотко берүү мүмкүн эместигинен улам алар аялуу, бузулууга же жок кылынууга дуушар болушу мүмкүн экендиги талашсыз. Буюм далилдеринин сакталышын соттук бекитүү кылмыш-жаза процессинде далилдердин ишенимдүүлүгүн жана аныктыгын камсыз кыла алат. Бул сотко жана тараптарга далилдердин статусу жана өзгөчөлүктөрү жөнүндө так түшүнүккө ээ болууга мүмкүндүк берет, ошондой эле тараптардын тең укуктуулугунун жана атаандаштыгынын негизинде жазык сот өндүрүшүн жүргүзүү принцибинин сакталышын камсыз кылат.

8. Кыргыз Республикасынын жазык-процесстик мыйзамдарын жакшыртуу максатында төмөнкүлөр максатка ылайыктуу:

8.1. Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 266-статьясынын 9-бөлүгү толукталсын төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын: "Эгер айыпкер, жактоочудан баш тартса, камакта кармоонун мөөнөтүн узартуу жөнүндө өтүнүчтү айыпкердин катышуусунда гана каралсын."

8.2. Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 5-пункту толукталып 59-пункту жаңы редакцияда берилсин: "Иликтөө органынын, тергөөчүнүн, прокурордун тергөөнү кийинкиге калтыруу жөнүндө ынанымын түзүүдө, аракеттерди жок кылууга, зыянга учуратууга, үчүнчү жактарга өткөрүп берүүгө, ошого тете зыян келтирүүгө, касиеттерин жана сапаттарын өзгөртүүгө, кылмыш иши үчүн мааниси бар объектилердин жок болушуна, издөөдө жүргөн адамдардын же өлүктөрдүн жайгашкан жерин өзгөртүү аракеттерин кечиктирүүгө болбой турган иштер катары кароону талап кылат.

8.3. Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 5- бөлүгүнүн 165-статьясына ылайык: «5. Ушул Кодексте каралган учурларда тергөөчү прокурордун макулдугу менен тергөө сотунун алдына тергөө аракетин жүргүзүү жөнүндө өтүнүч козгойт, ал боюнча токтом чыгарылат”.

Ушул Кодекстин 5-бөлүгүндөгү 172 жана 3-бөлүгүндөгү 212-беренесине ылайык толуктоолор киргизилсин, тергөөчү тергөө сотуна турак жайды кирүү менен текшерүү жөнүндө өтүнүч менен кайрылат, анын жыйынтыгы боюнча тиешелүү чечим чыгарат.

8.4. Кыргыз Республикасынын жаза-процесстик кодексинин 207-статьясынын 8-бөлүгү менен толукталсын жана төмөндөгүдөй мазмунда баяндалсын: «Далилдерди көрсөткөн катышуучулар сот жыйынынын токтомунун көчүрмөсүнө кол коюлгандан кийин үч күндүн ичинде өз сын-пикирлерин көрсөтүү менен ала алышат. Бул сын-пикирлер келип түшкөн күнү тергөө соту тарабынан каралууга тийиш, анын натыйжасында алар кабыл алынат же четке кагылат.

8.5. КР ЖПКнын 26- бөлүмүнө өзгөртүүлөр киргизилсин жана төмөнкү редакцияда берилсин: "көрсөтмөлөрдү жана буюмдук далилдерди депонирлөө" жана бөлүмдүн буюмдук далилдерди депонирлөө жөнүндө жаңы берене менен толукталсын жана төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын: "сотко чейинки өндүрүштө экспертиза жүргүзүү зарыл болгондо, анын натыйжасында буюмдук далил толук же жарым-жартылай жок кылынышы мүмкүн болсо, тергөөчү же тараптар буюмдук далилдерди депонирлөө жүргүзүү жөнүндө өтүнүч менен тергөө сотуна кайрыла алышат. Буюм далилдерин депонирлөө жөнүндө өтүнүч тараптар милдеттүү түрдө чакырылган учурда ал билдирилген учурдан тартып үч суткадан кечиктирилбестен каралууга тийиш. Сот отурумун өткөрүү орду жана убактысы жөнүндө тийиштүү түрдө кабардар болгон Тараптардын бири материалдык объектини изилдөөгө катышуу жана экинчи Тараптын өтүнүчү боюнча тиешелүү экспертиза жүргүзүү үчүн келбеген учурда, бул сот отурумунда көрсөтүлгөн аракеттерди жүргүзүү үчүн тоскоолдук болуп саналбайт. Сот отурумунун

жүрүшүндө тергөө соту, ошондой эле жазык сот өндүрүшүнүн тараптары материалдык объектини жана анын тышкы белгилерин карап чыгышат, мында тергөө сотунун өз демилгеси боюнча же тараптардын демилгеси боюнча ушул материалдык объектинин касиеттерин изилдөөгө жардам көрсөтүү үчүн адисти тарта алат. Объекти кароо жүргүзүлгөндөн кийин тергөө соту иш боюнча зарыл экспертизаны дайындоо жөнүндө аныктама чыгарат. Тергөө сотунун экспертиза жүргүзүү жөнүндө токтомуна тараптар экспертизанын жүрүшүндө объекти мүмкүн болгон жок кылуу же толук пайдалануу жөнүндө кабарланат".

8.6. Кыргыз Республикасынын жаза-процесстик кодексинин 5-статьясынын 58-пунктуна толуктоолорду киргизилсин жана ал төмөнкүдөй редакцияда берилсин: «Тергөө соту - сотко чейинки өндүрүштө процесстик аракеттердин мыйзамдуулугуна соттук көзөмөлдү жүзөгө ашыруучу көз карандысыз процесстик катышуучу жана тергөө органынын, тергөөчүнүн, тергөө бөлүмүнүн башкармалыгынын, прокурордун жазык сот өндүрүшүндө адамдардын укуктарынын, эркиндиктеринин жана мыйзамдуу таламдарынын сакталышына, айыпкердин укуктарын чектөө жана эркиндигинен ажыратуу чаралары жөнүндө чечимдери, ошондой эле жабырлануучунун, күбөнүн көрсөтмөлөрүн сактоого жана соттук-медициналык экспертиза дайындоого жооп берет.

8.7. Кыргыз Республикасынын жаза-процесстик кодексинин 266-статьясы 2-бөлүгүнө өзгөртүүлөр төмөндөгүдөй редакцияда киргизилсин: «Эгерде камакта кармоо түрүндөгү бөгөт коюу чарасын колдонуу жөнүндө өтүнүч менен кайрылган тергөөчү жүйөлүү себептерсиз келбесе, тергөө соту тарабынан арызды канааттандыруудан баш тартууга жана арыз берген тергөөчүнүн келбей калгандыгы жөнүндө прокурорго маалымдайт».

8.8. Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 112-беренесинин 3-бөлүгү төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын: “Айыпкер же күрөө берип жаткан башка адам атайын банктык эсепке күрөө салгандан кийин тергөө сотуна ырастоочу документтерди берет, анын негизинде тергөө соту бөгөт коюу чарасын колдонуу же бөгөт коюу чарасын өзгөртүү жөнүндө токтом чыгарат, ал “кепилдик” менен токтоосуз түрдө аткаруу үчүн ошол жердеги мекеменин жетекчисине жөнөтүлөт. Кабыл алынган чечим жөнүндө прокурорго жана сотко чейинки өндүрүш мекемесине билдирилсин.

Издөнүүчүнүн жеке салымы катары негизги илимий натыйжалар коргоого коюлган жоболор автор тарабынан иштелип чыгакандыгында.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо. Диссертациянын негизги жоболору КУУнун юридикалык факультетинин жаза процесси жана соттук экспертиза кафедрасында даярдалып, талкууланган. Диссертациялык изилдөөнүн натыйжалары диссертанттын ар кандай басылмаларда жарыяланган илимий макалаларында жана эл аралык жана региондук илимий-теориялык жана илимий-практикалык конференциялардын материалдарынын жыйнактарында чагылдырылган. Диссертациялык изилдөөнүн натыйжалары Ж. Баласагын атындагы КУУнун юридикалык факультетинин «Жаза-процессуалдык укугу» дисциплиналарын окутууда окуу процессине киргизилет.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгында алынган негизги корутундулар жана сунуштар тиешелүү тема боюнча жарыяланган 8 илимий макалада чагылдырылган.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Иштин структурасы диссертацияда коюлган изилдөөнүн максаттары, милдеттери жана логикасы менен аныкталат. Иш кириш сөздөн, үч бөлүмдөн, анын ичинде 7 бөлүмдөн, корутундулардан, корутундулардан жана колдонулган булактардын жана колдонмолордун тизмесинен турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Кириш сөзүндө диссертациялык изилдөөнүн тандалып алынган темасынын актуалдуулугу негизделип, максаттары жана милдеттери аныкталган, изилдөө объектиси жана предмети көрсөтүлөт, анын илимий жаңылыгы белгиленген. Коргоого алып чыгуучу негизги жоболор түзүлгөн.

Биринчи глава" Кыргыз Республикасынын жазык процессиндеги соттук контролдун заманбап илимий иштеп чыгуулары" эки бөлүмдөн турат. "Жазык процессинде тергөө судьясы жөнүндө теориялык-укуктук көз караштардын өнүгүшүнүн эволюциясы" баптын биринчи бөлүмүндө жазык процессинде тергөө судьясынын ролу жана Кыргыз Республикасында соттук көзөмөл институтунун калыптануу жолдору менен байланышкан теориялык концепциялардын маселелери каралат.

Жаза сот өндүрүшүндөгү орду жөнүндөгү маселерге токтолгон окумуштуулардын ичинен революцияга чейин И.Я. Фойницкий, Н.Н. Полянский, Л.Е. Владимиров кайрылган. СССР мезгилинде жана анын кулашы учурунда соттук көзөмөл жана анын прокурордук көзөмөл менен байланышы маселелерине Н.С. Алексеев, В.П. Божев, П.И. Люблинский, В.И. Басков, П.А. Люпинская, Л.В. Головкин, Т.Н. Добровольская, З.З. Зинатуллина, Л.Д. Кокорев, В.Н. Махов, И.Л. Петрухин, В.М. Савицкий, А.В. Смирнов, М.С. Строгович, В.Т. Томин жана башкалар кайрылган. Соттук көзөмөл маселелери Россияда, Казакстанда жана КМШнын башка өлкөлөрүндө кандидаттык жана докторлук диссертацияларда каралып, бул дагы анын актуалдуулугун тастыктайт: А.М. Баранова, Б.Б. Булатова, Л.А. Воскобитова, Ю.В. Деричева, Н.Н. Ковтун, Н.Г. Муратова, О.В. Химичева, ошондой эле кандидаттык диссертациялар: А.Н. Артамонова, Е.А. Адилшаев, В.Н. Галузо, О.В. Изотова, Н.А. Лопаткина, О.И. Цоколова, П.А. Луценко, И.Ю. Таричко, К.В. Питулко, М. Подольский, О.В. Никитина, А.В. Солодилова, Г.Х. Насырова жана Ж.Н. Эликбаева, ошондой эле А.Н. Ахпанова, А.А. Касимова, М.Ч. Когамова, Г.Ж. Сулейменова, Б.Х. Толеубекова, Ж.А. Туякбая, В.В. Хан жана башкалар илимий эмгектерин арнашкан, алардын монографиялары: В.А. Азарова, В.А. Лазарева, А.Д. Бойкова, И.Б. Михайловская, Ю.К. Якимович.

Кыргыз Республикасында соттук көзөмөл маселелерин К.М. Сманалиев, Л.Ч. Сыдыкова, Т.Т. Шамурзаев, О. Д. Ким, А.К. Кулбаев, Т.А. Саякбаев, Б.С. Батырбаев, З.Д. Сыдыкова, Т.С. Салыбекова, Б.С. Орозов жана башкалар токтолгон.

Эгерде Кыргыз Республикасында соттук контроль институтунун калыптануу жолуна токтолсок, анда ал 1993-жылдагы Кыргыз Республикасынын Конституциясынын кабыл алынышы менен башталган, ал ошол кездеги тармактык мыйзамдардын нормалары менен катар сотко чейинки өндүрүштүн аракеттерине жана чечимдерине сотко даттануунун тартибин аныктады (1993-ж. Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 11-беренеси), соттук көзөмөл институтун ишке ашыруу үчүн укуктук негиз түздү, Кыргыз Республикасында сотко чейинки өндүрүштүн мыйзамдуулугу камсыз кылышкан. Атап айтканда, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 38-беренесинде жарандардын укуктары бузулган бардык учурларда кепилденген соттук коргоо жөнүндө жобо бекитилген. Бирок соттун контролдоо функциялары сотко чейинки өндүрүштүн натыйжаларына көзөмөл жүргүзүү түрүндө гана ишке ашырылып, каталарды оңдоо соттук териштирүүнүн милдеттеринин бири болгон. Кийинчерээк бул маселеде кылмыш-процессуалдык мыйзамдар дагы бир багытты карманган. Сотко чейинки өндүрүштүн мыйзамдуулугунун абалына соттук көзөмөл олуттуу таасирин тийгизген жок. Тиешелүү мамиленин натыйжасы ата-мекендик жазык процессинин сотко чейинки этаптары тараптардын атаандаштык жана тең укуктуулук принцибине туура келбегендиги болду.

Жаза сот өндүрүшүндө адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин мыйзамдуулуктун гаранты катары тергөө сотунун процессуалдык ишмеринин генезисин талдоо авторго төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берет:

1. Кыргыз Республикасында соттук контролдун калыптануу жолун талдоо анын калыптанышынын беш этабын бөлүп кароого мүмкүндүк берди.
2. 1-бөлүгүнө киргизүү жөнүндө сунуш. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 94-беренеси төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын: «Кыргыз Республикасында сот адилеттигин сот гана ишке ашырат. Сотко чейинки өндүрүштө соттук көзөмөлдү тергөө соту ишке ашырат.

Биринчи баптын экинчи бөлүмү "Англо-саксондук укуктук салттагы соттук көзөмөл жана Хабеас корпусу" деп аталып, анда автор Кыргыз Республикасынын колдонуудагы Жазык-процесстик кодексине тергөө судьясынын субъектинин түшүнүгүнүн предметине талдоо жүргүзөт жана жазык сот өндүрүшүндө анын ыйгарым укуктарынын классификациясын жүргүзөт.

Биринчи баптын үчүнчү бөлүмү Кыргыз Республикасынын Жазык сот өндүрүшүнө жаңы процесстик катышучу-соттук көзөмөлдү жүзөгө ашыруу боюнча ыйгарым укуктар жүктөлгөн тергөө судьясы киргизилгенине карабастан, көрсөтүлгөн жагдай "тергөө судьясы" түшүнүгүн аныктоонун маңызын, ошондой эле жакынкы жана алыскы чет өлкөлөрдүн, өзгөчө постсоветтик мейкиндиктин өлкөлөрүнүн окшош тажрыйбасын изилдөө зарылдыгын четке кагууга негиз бербейт.

Чет өлкөлүк тажрыйбаны изилдөө тергөө сотунун компетенциясына шектүүгө карата бөгөт коюу чарасын тандоо жөнүндө чечим кабыл алуу, ошондой эле ишти маңызы боюнча башка судьянын кароосуна берүү жөнүндө маселени кароо кирерин белгилөөгө мүмкүндүк берет. Мындан тышкары, тергөө соту процесстин тараптарынын кимдир бирөөнүн өтүнүчү боюнча, күбөлөрдүн жана жабырлануучулардын көрсөтмөлөрүн сактоого, жеке кароого уруксат берүү менен далилдерди чогултууга көмөктөшөт, бирок анын негизги максаты, биздин пикири, соттук контролдун жардамы менен жазык процессинин катышуучуларынын укуктарынын сакталышын камсыз кылуу болуп саналат.

Тергөө сотуна жүктөлгөн сотко чейинки өндүрүштө соттук көзөмөлдүн функциясы анын 1-беренесинде көрсөтүлгөн ыйгарым укуктар менен жөнгө салынат. Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин Кыргыз Республикасынын жаза-процесстик кодексинин 32- беренесинде бекитилген, сотко чейинки өндүрүшкө соттук контролду жүзөгө ашыруучу тергөө сотунун ыйгарым укуктарына укуктук талдоо жүргүзүү аларда белгиленген мазмундун максаттуу багытына жараша бөлүнөт.

Окумуштуулар тарабынан сунушталган тергөө сотунун ыйгарым укуктарынын классификациясын талдоо, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 32-беренесине ылайык, тергөө сотунун ыйгарым укуктарын төмөнкү негиздер боюнча топтоштурууну сунуштайбыз:

- *Адамдын жана жарандын конституциялык укуктарын, эркиндиктерин чектөө боюнча ыйгарым укуктар:* күрөө, үй камагында, экстрадициялык камакка алуу, камакка алуу жана анын мөөнөтүн узартуу түрүндөгү бөгөт коюу чараларын колдонуу; камакта эмес айыпкерди тиешелүү экспертизаларды жүргүзүү үчүн медициналык же психиатриялык стационарга жайгаштыруу; мүлктү жана акча каражаттарын камакка алуу;
- *Жазыктык сот өндүрүшүнүн милдеттерин талаптагыдай ишке ашырууну камсыз кылууга багытталган ыйгарым укуктар:* кылмыш жасады деп шектелген адамды камакка алуунун мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү жөнүндө маселени чечүү; турак жайды жана башка мүлк объектилерин текшерүү жөнүндө чечим кабыл алуу; тинтүү жана (же) алып коюу жөнүндө чечим кабыл алуу; атайын тергөө аракеттерин жүргүзүү жөнүндө чечим кабыл алуу; жабырлануучунун, күбөнүн көрсөтмөлөрүн берүү; айыпкерди кызматтан убактылуу четтетүү жөнүндө чечим кабыл алуу.
- *Сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүн камсыз кылууга багытталган ыйгарым укуктар:* күбөлөргө, жабырлануучуларга жана жазык процессинин башка катышуучуларына коопсуздук чараларын колдонуу; күнөөсүн моюнга алуу жөнүндө процесстик макулдашууну бекитүү; тергөө органынын, тергөөчүнүн, прокурордун аракеттерине (аракетсиздигине) жазык процессинин катышуучуларынын даттанууларын кароо.

Ошентип, тергөө сотунун ыйгарым укуктары (Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 32-беренеси) жазык сот өндүрүшүн камсыз кылуу боюнча чараларды колдонуу жана узартуу, тергөө жана атайын тергөө аракеттерин жүргүзүү үчүн негиздердин болушун гана эмес, ошондой эле ошондой эле сотко чейинки өндүрүштүн катышуучуларынын ортосунда келип чыккан маселелерди, анын ичинде жазык иштери боюнча далил чөйрөсүн козгогон маселелерди чечүү. Ошентип, Кыргыз

Республикасындагы соттук контролдун өзгөчөлүгү болуп мыйзамда каралган, берилген далилдерди (депозиттик жол-жобо) соттук жактан камсыз кылуу жана аны тергөө соту аркылуу алуу (чоптоо) гана эмес, ошондой эле соттук укук бузуулар жөнүндө фактыларды текшерүү мүмкүндүгү саналат деп айтылат. Кылмыш жасады деп шектелген адамды кармоонун мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү (Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 265-беренесинин 3-бөлүгү), б.а. ошол кездеги жазык куугунтуктоо органы тарабынан чогултулган далилдерге укуктук баа берүүдө. Бул максаттарда КР ЖПКнын 58-беренесинин 5-пунктунда тергөө сотуна төмөнкүдөй редакцияда өзүнүн аныктамасын сунуш кылат: "тергөө соту — алгачкы текшерүү органынын, тергөөчүнүн, тергөө тобунун жетекчисинин, прокурордун процесстик аракеттеринин (аракетсиздигинин) жана чечимдеринин мыйзамдуулугуна, жазык сот өндүрүшүндө адамдардын укуктарынын, эркиндиктеринин жана мыйзамдуу кызыкчылыктарынын сакталышына, айыпталуучунун укуктарын чектөө жана эркиндигинен ажыратуу боюнча чараларды колдонгон, ошондой эле көрсөтмөлөрдү депонирлөө жолу менен далилдерди бекемдеген соттук көзөмөл жүргүзүүчү сот". Кыргыз Республикасынын жаза-процесстик кодексинин 32-беренесине ылайык, тергөө сотунун ыйгарым укуктарын төмөнкүдөй түрлөргө классификациялоо сунушталат:

1. Адамдын жана жарандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин чектөө боюнча ыйгарым укуктар.
2. Сотко чейинки өндүрүштүн милдеттерин талаптагыдай аткарууну камсыз кылууга багытталган ыйгарым укуктар.
3. Сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүн камсыз кылууга багытталган ыйгарым укуктар.

Экинчи бап "Кыргыз Республикасынын жазык процессинин сотко чейинки өндүрүшүнө тергөө судьясынын катышуу практикасынын азыркы абалынын көйгөйлүү аспектилерин аныктоонун методологиялык ыкмалары жана методикасы" деп аталып, эки бөлүмдөн турат. **Биринчи бөлүм** "Тергөө сотунун Жазык - процессине катышуусундагы көйгөйлөрүн аныктоо ыкмасы".

Изилдөөнүн объектиси болуп тергөө судьясы менен сотко чейинки өндүрүштүн катышуучуларынын ортосундагы соттук көзөмөлдү жүзөгө ашыруу боюнча ыйгарым укуктарын жүзөгө ашыруунун жүрүшүндө келип чыккан жазык-процесстик мыйзамда каралган укуктук мамилелер саналат.

Изилдөөнүн предмети жаза-процесстик укуктун нормалары, аларга негизделген укук колдонуу практикасы, ошондой эле жаза-процессуалдык илимдин жетишкендиктери, анын ичинде алардын теориялык негиздемеси, тергөө судьясынын ыйгарым укуктарын ишке ашыруу механизм, натыйжалуулугун аныктоо, жаза сот өндүрүшү чөйрөсүнө тартылган жарандардын укуктарын жана мыйзамдуу таламдарын коргоону камсыз кылууда аларды колдонуу, каралып жаткан катышуучунун ишинин мыйзам ченемдүүлүктөрү, мазмуну, көйгөйлөрү жана келечеги болуп саналат.

Изилдөөнүн теориялык негизин жазык укугу жана жазык-процесстик укук, укуктун жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы, криминалистика, криминалистика, оперативдүү-иликтөө ишмердиги, криминалистика, философия, логика жаатындагы ата мекендик жана чет элдик окумуштуулардын эмгектери түзөт жана башка илимдер, ата мекендик жана чет өлкөлүк алдын ала тергөө органдарына, жазык иши боюнча сотко чейинки өндүрүштө сот органдары тарабынан ишке ашырылуучу алдын ала тергөөнүн жарыш мүнөзүн жана соттук көзөмөл функциясын ишке ашырууга, Совет мезгилинде жана Кыргызстан эгемендүүлүк алгандан бери жарык көргөн тергөө соту.

Илимий теорияларды, ченемдик укуктук актыларды, тарыхый жана чет элдик тажрыйбаларды талдоо авторго изилдөөнүн илимий жаңылыгын аныктаган негизги изилдөө милдеттеринин тизмесин аныктоого мүмкүндүк берди.

Изилдөөнүн ченемдик укуктук базасы төмөнкү документтерден түзүлдү: Кыргыз Республикасынын Конституциясы, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси, Кыргыз Республикасынын Жаза-процесстик кодекси, «Ички иштер органдары жөнүндө»

Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун ченемдик укуктук актылары, эл аралык укуктук, ведомстволук ченемдик укуктук актылар жана башка документтер эсептелинет.

Экинчи бөлүм "Жазык процессинин сотко чейинки өндүрүшүнө тергөө судьясынын катышуусунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн уюштуруу мүмкүнчүлүктөрүнүн методологиялык, аксиологиялык ыкмасы". Диссертациялык ишти жазууда, биз "аксиологиялык", "диалектикалык методдорду, ошондой эле жазык-процесстик мыйзамдарды изилдөөнүн объективдүүлүгүн, историзмин жана компаративизмин камсыз кылган жалпы илимий жана атайын-юридикалык каражаттардын жана таанып билүү ыкмаларынын комплекси сыяктуу илимий изилдөө ыкмаларын колдондук.

Изилдөөгө аксиологиялык мамиле аркылуу, ал жазык сот өндүрүшүндө, анын ролун натыйжалуулугун жогорулатуу максатында, сотко чейинки өндүрүштө тергөө сотунун ролун түшүнүү жана баа берүү мүмкүн болгон. Бул ыкма анын иш-аракеттери жана чечимдери адилеттүү натыйжаларга жетишүүгө жана бардык тараптардын мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоого багытталууга тийиш экендигин баса белгилейт.

Кылмыш-жаза процессинин натыйжалуулугун жогорулатуу жана кошумча кепилдиктерди түзүү максатында Кыргыз Республикасындагы жазык сот адилеттигинин заманбап тутумунда талдоо жана синтездин бирдиктүүлүгүнүн, комплекстүүлүгүнүн принциптерин колдонуу менен тергөө сотунун ыйгарым укуктарынын айрым түрлөрүнө тиешелүү маселелер каралат, анын катышуучуларынын укуктарын, эркиндиктерин жана таламдарын ишке ашырат.

Тарыхый-укуктук изилдөө ыкмасын колдонуу 1860-жылдагы тергөө реформасынын жана 1864-жылдагы сот реформасынын тарыхый өбөлгөлөрү, алгачкы тергөө органынын – соттук тергөөчүнүн пайда болушу жана калыптанышы менен байланышкан маселелерди изилдөөгө мүмкүнчүлүк берген.

Кыргыз Республикасынын тергөө сотунун ыйгарым укуктарын чет мамлекеттердеги жазык сот өндүрүшүндөгү ыйгарым укуктар менен салыштырып изилдөөдө салыштырма-укуктук ыкма колдонулган.

Таанып-билүүнүн логикалык ыкмасын (системалык жана логикалык анализ, синтез, моделдөө, гипотеза ж.б.) колдонуу Кыргыз Республикасы тергөө соту институтун кылмыш-жаза сот адилеттигинин тутумуна киргизүүнүн максатка ылайыктуулугун жана калыптануу мүмкүнчүлүгүн баалоого мүмкүндүк берди.

Тергөөчүлөрдөн, тергөө органдарынын жетекчилеринен жана Кыргыз Республикасынын сот органдарынын өкүлдөрүнөн сурамжылоо жүргүзүүдө тиешелүү түрдө конкреттүү социологиялык ыкма колдонулган.

Статистикалык ыкма шектүүгө (айыпталуучуга) карата камакка алуу, үй камагына алуу, күрөө түрүндө бөгөт коюу чарасын колдонуу жана көрсөтүлгөн бөгөт коюу чараларын колдонуу мөөнөтүн узартуу жөнүндө; сот тарабынан жазык иштерин токтотуунун натыйжалары жөнүндө; актоочу өкүмдөрдүн саны жөнүндө; КР ЖПКнын 125-беренеси жана аларды кароонун натыйжалары боюнча берилген даттануулардын саны жөнүндө; сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан токтотулган кылмыш иштеринин саны жөнүндө маалыматтарды чогултууну жана талдоону өзүнө камтыды.

Бул контекстте аксиологиялык мамиле аркылуу баалуулуктарды изилдөө жетектөөчү принциптерди жана этикалык стандарттарды түзүү үчүн негиз боло ала турган ченемдерди жана ишенимдерди аныктоого жана баалоого, ошондой эле тергөө судьяларынын ишмердүүлүгүндө көз карандысыздык жана калыстык принциптерин сактоого көмөктөшүүгө мүмкүндүк берди.

Диссертациялык изилдөөнүн эмпирикалык негизин «Кыргыз Республикасынын жазык процессинин сотко чейинки өндүрүшүндө тергөө сотунун ыйгарым укуктары» сурамжылоолор түздү.

Үчүнчү бап" Кыргыз Республикасынын жазык процессинин сотко чейинки өндүрүшүндө тергөө судьясынын ыйгарым укуктарын өркүндөтүү боюнча мыйзамдык мүмкүнчүлүктөр " үч бөлүмдөн турат.

Үчүнчү баптын биринчи бөлүгү "Камакка алуу жана күрөө түрүндө бөгөт коюу чарасын колдонууда тергөө судьясынын ыйгарым укуктары" автор тарабынан сотко чейинки өндүрүштүн маанилүү жана негизги этаптарынын бири катары тергөө судьясы тарабынан бөгөт коюу чарасын колдонууга тиешелүү маселелер каралган.

Бул маселени иликтөөдө автор тергөө судьясы камакка алуу түрүндө бөгөт коюу чарасын колдонууда келтирилген далилдердин жардамы менен мыйзамдарда камтылган себептерди гана негиздөө керектигин көрсөтөт. Камакта кармоонун бир зарылдыгын негиздөөдөн тышкары, башка бөгөт коюу чарасын колдонуунун мүмкүн эместиги үчүн, мисалы, күрөө, үй камагы жана башкалар сотко көрсөтүлүшү керек. Өтүнүчтө адам сотко чейинки өндүрүшкө жашырынып кетиши же тоскоол болушу мүмкүн деген божомолду көрсөтүү тергөө судьясы үчүн жетишсиз деп эсептелүүгө тийиш.

Автор Кылмыш-жаза мыйзамында беш жылдан ашык мөөнөткө эркинен ажыратуу жазасы каралган кылмыш үчүн айыпталган адамды камакка алуу маселесин чечүү үчүн тергөө судьясына ар бир конкреттүү учурда КР ЖПКнын 2-беренесинин 114-бөлүгүнөн башка жагдайлар бар же жок экендигин аныктоо керек деп эсептейт.

Жазык-процесстик практикада бөгөт коюу чарасын чечүүдө жалпы эреже астында-камакка алуу күрөө катары альтернативалуу чара колдонулушу мүмкүн. Бөгөт коюу чарасы катары күрөө жана бул бөгөт коюу чарасын колдонуу зарыл болгон негиздерди КР ЖПКда так көрсөтүү, аны колдонуу жол-жобосун жөнөкөйлөштүрүү ашыкча формалдаштыруусуз эле камакта кармоочу жайлардагы толуп кетүү менен байланышкан көптөгөн маселелерди чечип, пайда болгон маселелерди четтетип, эң башкысы күнөөсүздүк презумпциясынын принцибин сактай алмак.

Ушуга байланыштуу, КР ЖПКнын 2-беренесинин 266-бөлүгүн төмөнкүдөй мазмундагы ченем менен өзгөртүү сунушталат: "камакка алуу түрүндө бөгөт коюу чарасын колдонуу жөнүндө өтүнүч билдирген тергөөчү жүйөлүү себептерсиз келбей койгон учурда, тергөө судьясы өтүнүчтү канааттандыруудан баш тартуу жөнүндө токтом чыгарат жана арыз берген тергөөчүнүн келбей калгандыгы жөнүндө прокурорго билдирет".

Автордун айтымында, жогоруда көрсөтүлгөн сунуштар Кыргыз Республикасынын жазык-процесстик мыйзамдарында чагылдырылууга тийиш, ал коргоо үчүн сунушталган негизги жоболордун 8-п. чагылдырылган, ал Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексине өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүүнү сунуш кылат.

Үчүнчү баптын экинчи бөлүмү "Турак жайга кирүү менен байланышкан тергөө аракеттерин жүргүзүүгө уруксат берүү жөнүндө өтүнүчтөрдү кароодо тергөө судьясынын ыйгарым укуктары" деп аталат.

Сотко чейинки өндүрүштө соттук контролду жогорулатуу тергөө судьясынын ыйгарым укуктарына ылайык айыпталуучунун эркиндигин чектөөдө гана эмес, КР ЖПКнын 1-4-пункттарынын 1-беренесинин 32-бөлүгүндө көрсөтүлгөн, ошондой эле турак жайга кирүүнү талап кылган тергөө аракеттеринин коштоосунда да болот (КР ЖПКнын 9 жана 10-пункттарынын 1-беренесинин 32-пункттары).

Мисал катары тергөө судьясынын токтому талап кылынган тинтүү жана алып коюу болуп саналат. Тинтүү жана алып коюу өндүрүшүнүн процесстик шарттары жана негиздери КР ЖПКнын 205-беренеси менен регламенттелген.

Жашаган жери боюнча тинтүү жүргүзүү жөнүндө чечим кабыл алууну негиздеген иш жүзүндөгү негиздердин жетиштүүлүгү анын критерийин аныктоонун көйгөйлөрүнүн бири болуп саналат. Мындан тышкары, автор "кечиктирүүгө жол бербеген учурлар" деп эсептеген, соттун чечимсиз тергөө аракеттерин жүргүзүүгө мүмкүндүк берет жана аларды так аныктоонун жоктугу дагы көйгөйлөрдү жаратат. Тергөө судьясы тарабынан чечиминин негизинде дагы бир тергөө аракети-бул турак-жайдагы окуя болгон жерди

карап чыгуу, анда жашагандар макулдугун бербеген учурлар өзгөчө көңүлдү бурдурат. Мындай учурларда турак-жайда окуя болгон жерди карап чыгуу кылмыш ишин козгоо үчүн баштапкы негиздерди алуу баскычында, кылмыш жасоо фактысы так аныкталбаган жана жашаган адамдар макул болбогон учурда, турак-жайды карап чыгууга макулдук алуу жөнүндө өтүнүч кылууга негиз болгон аргументтер жок.

Автор тобокелдиктин жогорулашынан улам көйгөйдүн учурдагы татаалдыгын көрсөтүп, далилдердин ачыкталышына жол берилбейт деп белгилейт.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде автор тарабынан КР ЖПКнын 5-беренесин жаңы 59-пункт менен толуктоо сунуш кылынат: "59. Алгачкы текшерүү органынын, тергөөчүнүн, прокурордун ынанымын түзүүчү кечиктирүүгө болбой турган жана тергөө аракетин кийинкиге калтыруу жок кылууга, зыянга учуратууга, үчүнчү жактарга өткөрүп берүүгө, ошондой эле жазык иши үчүн мааниси бар предметтердин бузулушуна, касиеттеринин жана сапаттарынын өзгөрүшүнө, жок болушуна, изделип жаткан адамдардын же өлүктөрдүн турган жеринин өзгөрүшүнө алып келе тургандыгы жөнүндөгү учурларды карайт".

Турак жайга кирүү фактысы боюнча тергөө аракеттерин жүргүзүүдө практикада мындай маселелерди четтетүү максатында автор тарабынан КР ЖПКнын 5-беренесинин 165-бөлүгүн төмөнкүдөй толуктоо орундуу: "5. Ушул Кодексте каралган учурларда тергөөчү прокурордун макулдугу менен тергөө судьясынын алдында тергөө аракетин жүргүзүү жөнүндө өтүнүчтү демилгелейт, бул жөнүндө токтом чыгарылат.

Ушул Кодекстин 5-беренесинин 172-бөлүгүндө жана 3-беренесинин 212-бөлүгүндө каралган учурларда тергөөчү тергөө судьясына турак жайга кирүү менен карап чыгууну жүргүзүү жөнүндө өтүнүч берет, анын натыйжалары боюнча тиешелүү токтом чыгарат".

Үчүнчү баптын үчүнчү бөлүмү "Жабырлануучунун, күбөнүн көрсөтмөлөрүн депонирлөө боюнча тергөө судьясынын ыйгарым укуктары" деп аталат.

КР колдонуудагы Жазык-процесстик кодексинде соттун салыштырмалуу жаңы функциясы каралган, ал тергөө соту тарабынан жазык ишинин сотко чейинки өндүрүш процессинде ишке ашырылат – жабырлануучунун жана күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүн депонирлөө жолу менен сакталат.

Практикалык иш-аракеттерде көрсөтмөлөрү мааниге ээ жана иштин жыйынтыгына таасир этиши мүмкүн болгон күбөлөндүрүүчү адамдардын сотко келишин камсыз кылуу жана кепилдик берүү зарылдыгы келип чыккан учурлар көп кездешет.

Молдова Республикасынын Жазык-процесстик мыйзамдарына окшоштуруп карасак, Кыргыз Республикасындагы ушул сыяктуу жол-жоболордон айырмаланып, сурактын демилгечилери катары тергөөчү, адвокат гана эмес, ошондой эле башка кызыкдар адамдар дагы катыша алат. Автор мыйзам чыгаруучу тергөө судьясы тарабынан суракка алынуучу күбөнүн, жабырлануучунун процесстик, социалдык же башка статусун эске алуу менен аны өткөрүүнүн негиздерине жараша суракка алуунун ар кандай депонирлөө түрлөрүн (баланы суракка алуу, коопсуздук чараларын колдонуу менен суракка алуу, камакта кармоо түрүндө бөгөт коюу чарасын колдонууда айыпталуучуну милдеттүү түрдө суракка алуу, депонирленген суракка алуулар) дифференциациялоо жолу менен барышы керек деп эсептейт. Ошондой эле автор тарабынан Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин көрсөтмөлөрдү депонирлөө тартиби жана шарттары жөнүндө жаңы редакциясында көрсөтмөлөрдү депонирлөө протоколунун көчүрмөсүн катышуучулар өздөрүнүн катышуусу менен ала тургандыгы көрсөтүлбөгөнү белгиленген.

Күбөнүн, жабырлануучунун көрсөтмөлөрүн жана буюм далилдерин гана эмес депонирлөө негиздеринин тизмесин кеңейтүү мүмкүнчүлүгү жөнүндө маселени да кароо керек.

Сотко чейинки өндүрүштө чогултулган буюмдук далилдер жазык сот өндүрүшүндө далилдердин аныктыгын жана бүтүндүгүн камсыз кылуу үчүн маанилүү мааниге ээ. Бирок, кээде чогултулган далилдерди сотко берүү алардын мүнөзү, өлчөмү, морттугу же

башка техникалык чектөөлөр сыяктуу ар кандай себептерден улам мүмкүн болбой калган учурлар болот. Мындай учурларда далилдерди депозитке салуу процедурасы маанилүү ролду ойнойт, бул алардын баалуулугун сактоого жана жазык процессинин адилеттүүлүгүн камсыз кылууга мүмкүндүк берет.

Заттык далилдерди соттук сактоо-бул жазык процессинде далил катары кызмат кылган заттык объекттердин сакталышын жана бүтүндүгүн камсыз кыла ала турган жол-жобо. Бул жол-жобо тергөө судьясынын байкоосу жана көзөмөлү астында, мүмкүн болгон бурмалоонун, бурмалоонун, бузулуунун (жасалма же табигый) алдын алуу учурларында аткарылышы керек.

Дал ушул үчүн КР Жазык-процесстик мыйзамдарында буюмдук далилдерди депонирлөө жол-жобосун бекитүү зарыл.

Биринчиден, буюмдук далилдерди депонирлөө алардын жоголуу, бурмалоо, бурмалоо же бузулуу мүмкүндүгүн болтурбоого мүмкүндүк берет. Анткени, көп учурда физикалык далилдер өзгөчө баалуулукка ээ жана аялуу болушу мүмкүн жана алардын бузулушуна же жок болушуна алып келиши мүмкүн. Депозит далилдерди ыңгайлуу кармоону, сактоону жана контролдоону камсыз кылат, маалыматты алмаштыруу же жоготуу мүмкүнчүлүгүн азайтат.

Экинчиден, заттык далилдерди депонирлөө жазык процессинин ачык-айкындуулугун жана көз карандысыздыгын камсыз кылууга өбөлгө түзөт.

Үчүнчүдөн, заттык далилдерди топтоо далилдөөчү материалдын чынжырынын сакталышына өбөлгө түзөт.

Жыйынтыктап айтканда, Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексине буюмдук далилдерди депонирлөө жөнүндө жоболорду киргизүү жазык процессин өнүктүрүүдө жана адилеттүү сот адилеттигин камсыз кылууда зарыл кадам болуп саналат. Бул далилдердин сакталышын, туура жазылышын жана сакталышын камсыз кылып, чындыкка жетүүнү жана кылмыш иштеринде адилеттүүлүктү камсыз кылат.

Ошондой эле изилдөө процессинде КР ЖПКнын айрым беренелерине өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүүнүн максатка ылайыктуулугу жөнүндө тыянактар алынды, атап айтканда:

КР ЖПКга буюм далилдерин депонирлөө жөнүндө жаңы беренени киргизүү сунушталды. КР ЖПКнын 8-беренесинин 207-бөлүгүнө толуктоо киргизилсин: "көрсөтмөлөрдү депонирлөөнүн катышуучулары сот отурумунун протоколунун көчүрмөсүн ала алышат жана ага кол коюлгандан кийин үч сутканын ичинде ага өздөрүнүн сын-пикирлерин алып келе алышат. Бул сын-пикирлер келип түшкөн күнү тергөө судьясы тарабынан каралууга тийиш, анын натыйжалары боюнча алар кабыл алынат же четке кагылат".

КОРУТУНДУ

Изилдөөнүн жүрүшүндө жүргүзүлгөн талдоо сотко чейинки өндүрүштө тергөө судьясы тарабынан жүзөгө ашырылуучу соттук көзөмөлдүн ар кандай формаларын колдонуунун натыйжалуулугу мамлекеттик маанидеги олуттуу маселе мүнөзүнө ээ экендиги жөнүндө тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Жазык иштери боюнча сотко чейинки өндүрүштө тергөө судьясынын ыйгарым укуктарын ишке ашыруу механизм изилдөөнүн негизги натыйжалары төмөнкүдөй тыянактарга келтирилиши мүмкүн:

- Мыйзамдуулуктун жана жазык сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын укуктарынын жана эркиндиктеринин сакталышынын гаранты катары тергөө сотунун генезиси жазык-процесстик мыйзамдардын өнүгүшүнүн контекстинде жана соттук териштирүүдө тергөө сотунун ролу боюнча заманбап укук системасы талданат. Бул талдоо жүргүзүү үчүн жазык сот өндүрүшүнүн процесстик катышуучусунун калыптанышынын негизги этаптары жана себептери каралды, бул анын калыптанышынын беш этабын бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берди.

- Жазык сот өндүрүшүндөгү тергөө судьяларынын ролу анын сот системасындагы статусун так аныктоону талап кылат. Тергөө судьяларынын ишин

уюштуруу жөнүндө “Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 21-п.25-бер”. Кыргыз Республикасынын Жогорку Соту жана жергиликтүү соттор жөнүндө "Кыргыз Республикасынын Конституциялык мыйзамына толуктоо жөнүндө сунуш негиздүү. Ушуга байланыштуу бул нормага “...анын ичинде тергөө судьялары да...” деген сөздү киргизүү сунушталган (коргоо үчүн берилген Жобонун 2-пункту).

- Англосаксондук укук системасында соттук көзөмөл мыйзамдуулукту жана адилеттүүлүктү камсыз кылуунун маанилүү аспектиси болуп саналат. Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинде ошондой эле кылмыш жасады деп шектелген адамды камакта кармоонун мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүү жана аны тез арада жактоочу менен камсыз кылуу боюнча соттук көзөмөл жол-жобосу каралган.

- Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинде ошондой эле кылмыш жасады деп шектелген адамды камакта кармоонун мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүү жана аны тез арада жактоочу менен камсыз кылуу боюнча соттук көзөмөл жол-жобосу каралган.

- Жаза сот өндүрүшүндө тергөө сотунун ыйгарым укуктары мыйзамда каралат жана функциялардын жана милдеттердин кеңири чөйрөсүн камтыйт. Аларды изилдөөнүн жана талдоонун негизинде (Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 32-беренеси) тергөө судьясына автордук аныктама берилди жана тергөө сотунун ыйгарым укуктарын төмөнкүдөй классификациялоо сунушталат:

- Адамдын жана жарандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин чектөө боюнча ыйгарым укуктар.

- Сотко чейинки өндүрүштүн милдеттерин талаптагыдай аткарууну камсыз кылууга багытталган ыйгарым укуктар.

- Сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүн камсыз кылууга багытталган ыйгарым укуктар.

- Камакка алуу жана күрөө түрүндөгү бөгөт коюу чаралар колдонуунун негиздерин талдоо мындай чараны колдонуунун зарылдыгын жана негиздүүлүгүн көрсөтүүчү ар кандай факторлорду жана жагдайларды эске алуудан турат. Алдын алуу чарасын колдонуу үчүн негиздер иш материалдарында камтылган, өтүнүч каттын негизин түзгөн анык маалыматтар менен ырасталууга тийиш. Изилдөөдө ошондой эле бөгөт коюу чарасын колдонуудагы айрым жагдайлар аныкталган, бул Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексине айрым өзгөртүүлөрдү киргизүүнү сунуштоого түрткү болгон (Коргоо жөнүндө жобонун 8-пункту).

- Адамдын турак жайына кол тийбестигине карата конституциялык укуктарынын кепилдиги тергөө сотунун компетенциясына кирет. Бул ыйгарым укуктарды ишке ашырууда анын адам укуктарын коргоо функциясы негизинен жеке жана үй-бүлөлүк сырга жана жеке жашоого кол тийбестикке конституциялык укукту камсыз кылууга багытталган. Тергөө соту берилген өтүнүчтөрдү жана сотко чейинки өндүрүш тарабынан берилген далилдерди талдайт, турак жайга кирүү зарылдыгынын мыйзамдуулугуна жана талап кылынган ыйгарым укуктарды берүү үчүн жетиштүү негиздердин бар экендигине баа берет. Ушуга байланыштуу, турак жайга кирүү менен тергөө аракетин жүргүзүү жөнүндө чечимди негиздөөчү фактылык негиздердин жетиштүүлүгү анын критерийин аныктоодогу көйгөйлөрдүн бири экендигин белгилейбиз. Ушуга байланыштуу автордун аныктамасы Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 5-беренесине жаңы 59-пункт менен: “Кийинкиге кечиктирүүгө болбой турган учурлар”. Ушуга байланыштуу биз коргоого берилген жоболорго автордук аныктамасын киргиздик (коргоо үчүн берилген Жобонун 6-пункту).

- Жаза сот өндүрүшүндө далил чындыкты аныктоодо жана адилеттүүлүккө жетишүүдө чечүүчү роль ойнойт. Кыргыз Республикасынын Жаза-процесстик кодексинде каралган күбөнүн, жабырлануучунун сурак учурунда алынган көрсөтмөлөрүн

тергөөчүнүн, жактоочунун же айыпкердин талабы боюнча тергөө соту сактоонун ыкмасы катары каралат.

Соттук териштирүүгө чейин буюм далилдерин эсепке алууну, сактоону жана талаптагыдай сактоону камсыз кылуу да бирдей маанилүү. Кээ бир далилдер соттук отурумда физикалык жактан көрсөтүүгө болбой турган, морт жана аялуу, химиялык мүнөздөгү, коркунучтуу же жарылуу коркунучу бар чоң, чоң объекттер болушу мүмкүн, ошондуктан аларды сотто коопсуз көрсөтүү мүмкүн эмес.

Бул үчүн материалдык далилдерди сактоо тартибин мыйзамдарда бекитүү зарыл. Бул жобо кылмыш процессинде далил катары кызмат кылган материалдык объектилердин сакталышын жана бүтүндүгүн камсыз кылууга мүмкүндүк берет.

Сунуш кылынган тыянактар тергөө судьясына жүктөлгөн ыйгарым укуктарды андан ары өркүндөтүүгө, ошондой эле сунушталган тематика боюнча илимий изилдөөлөрдү улантууга түрткү берет деп ишенебиз.

ДИССЕРТАЦИЯНЫНТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫККА ЧЫККАН ЭМГЕКТЕРИН ТИЗМЕСИН:

1. Калыгулова, А.Д. К вопросу о рассмотрении судом ходатайств об избрании меры пресечения в виде заключения под стражу [Текст] /А. Д. Калыгулова //Вестн. Кырг. нац.ун-та им. Ж. Баласагына. Сер.1. – 2010. – Вып. 3. – С. 133 – 136; То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lib.knu.kg/files/2010/vestnik_Seria_1_vypusk_3.pdf
2. Калыгулова, А.Д. Роль суда и его назначение в обществе [Текст] /А. Д. Калыгулова // Наука и новые технологии. – 2014. – Вып. 2. –С. 217 – 219; То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=24110498>
3. Калыгулова, А.Д. Следственный судья как гарант законности в досудебных стадиях уголовного процесса [Текст] /А.Д. Калыгулова //Наука и новые технологии. – 2018. – Вып. 2. –С. 74– 76; То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=41345647>
4. Калыгулова, А.Д. К вопросу о роли и месте следственного судьи в уголовном процессе Кыргызской Республики [Текст] /А.Д. Калыгулова // Наука и новые технологии. – 2018. – Вып. 2. – С. 92 – 94; То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=41345652>
5. Калыгулова, А.Д. К вопросу о генезисе процессуальной фигуры следственного судьи как гаранта верховенства права в соблюдении прав и свобод человека и гражданина в уголовном судопроизводстве [Текст] /А.Д. Калыгулова // Вестник Кырг. -Рос.Слав. ун-та им.Б.Ельцина. Том.2. – 2020. – Вып.11. – С. 94 – 98; То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=44530670>
6. Калыгулова, А.Д. К вопросу о классификации полномочий следственного судьи в уголовном судопроизводстве Киргизской Республики [Текст] /А.Д. Калыгулова // Бюллетень науки и практики. –Нижевартовск,2020. –Вып.11– С. 350 – 355; То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=44336252>
7. Калыгулова, А.Д. К вопросу о полномочиях следственного судьи при применении меры пресечения в виде заключения под стражу в уголовном судопроизводстве Киргизской Республики [Текст] /А.Д. Калыгулова // Бюллетень науки и практики. – Нижевартовск,2021. –Вып.2. – С. 291 – 296; То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=44773484>
8. Калыгулова, А.Д. К вопросу о применении следственным судьей залога в качестве меры пресечения [Текст] /А.Д. Калыгулова // Изд.Меж. ун-а Ала – Тоо. – 2021. –Вып.11– С. 350 – 355; То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=46239254>

Калыгулова Алима Джумабековнанын 12.00.09 – жазык процесси, криминалистика; ыкчам иликтөө ишмердүүлүгү адистиги боюнча “Кыргыз Республикасынын жазык процессинин сотко чейинки өндүрүшүндө тергөө судьясынын ыйгарым укуктары” аттуу юридика илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн жазылган диссертациялык ишинин

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: тергөө соту, ыйгарым укуктар, сотко чейинки тергөөнүн катышуучулары, Кыргыз Республикасынын жазык процессинде сотко чейинки өндүрүш, соттук көзөмөл, камакка алуу, күрөө.

Изилдөөнүн объектиси болуп тергөө соту менен сотко чейинки тергөөнүн катышуучуларынын ортосундагы жазык-процесстик мыйзамда каралган, анын ыйгарым укуктарын жүзөгө ашыруу процессинде келип чыккан укуктук мамилелер, ошондой эле Кыргыз Республикасынын соту менен болгон укуктук жана кийинки соттук көзөмөл процессиндеги жалпы юрисдикция мамилелери саналат.

Изилдөөнүн предмети - жазык-процесстик укуктун нормалары, аларга негизделген укук колдонуу практикасы, ошондой эле жазык-процессуалдык илимдин жетишкендиктери, анын ичинде алардын теориялык негиздемеси, тергөө сотунун ыйгарым укуктарын ишке ашыруу механизмдин натыйжалуулугун аныктоо. Жазык сот өндүрүшү чөйрөсүнө тартылган жарандардын укуктарын жана мыйзамдуу таламдарын коргоону камсыз кылууда аларды колдонуу, каралып жаткан жазык процессинин катышуучунун ишинин мыйзам ченемдүүлүктөрү, мазмуну, көйгөйлөрүнө жана келечегине тиешелүү маселелер каралат.

Изилдөөнүн максаты – Кыргыз Республикасынын жазык процессинин сотко чейинки өндүрүшүндө ыйгарым укуктарды жүзөгө ашыруучу тергөө сотторунун ишмердүүлүгүн андан ары жакшыртууга багытталган теориялык жана практикалык сунуштардын комплексин иштеп чыгуу жана алынган натыйжаларды укук коргоо ишмердигине киргизүү белгиленет.

Изилдөөнүн методдору жана жабдыктары социалдык чындыкты таануунун аксиология, диалектикалык принциптерин, социалдык-укуктук кубулуштарды талдоого системалуу мамиленин жоболорун, кылмыш-жаза процессуалдык изилдөөлөрдүн жеке илимий ыкмаларын (тарыхый-укуктук, статистикалык-криминологиялык, формалдуу-логикалык, салыштырма, мыйзамдуу ж.б.) камтыйт.

Алынган жыйынтыктар жана алардын жаңылыгы бул жаңы процессуалдык субъектти, тергөө сотун изилдөө жүргүзүлгөн алгачкы иштердин бири экендигинде. Диссертацияда тергөө сотунун соттук көзөмөлдү жүзөгө ашыруу боюнча ыйгарым укуктарынын өзгөчөлүктөрү: анын предмети жана сот адилеттигинин функциясы менен байланышы каралат. Кыргыз Республикасынын жазык -процессинин сотко чейинки өндүрүшүндө ыйгарым укуктарды жүзөгө ашыруучу тергөө сотторунун ишинин жалпы жоболорун жана өзгөчөлүктөрүн комплекстүү изилдөөнүн негизинде жазык-процесстик мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча бир катар сунуштар киргизилген.

Колдонуу боюнча сунуштар. Диссертациялык изилдөөнүн натыйжалары сотко чейинки өндүрүш, прокурорлор, тергөө судьялары тарабынан укук коргоо органдарында, адвокаттар өз ишин жүзөгө ашырууда, ошондой эле Кыргыз Республикасынын колдонуудагы жазык-процесстик мыйзамдарын өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгууда пайдаланылышы мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү. Диссертацияда баяндалган теориялык жоболор, сунуштар жана корутундулар тергөө жана соттук практикада, окуу процессинде «Жазык-процесстик укук», «Укук коргоо органдары» дисциплиндерин окутууда колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования **Калыгуловой Алимой Джумабековны** на тему **«Полномочия следственного судьи в досудебном производстве уголовного процесса Кыргызской Республики»**, на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности **12.00.09 – уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность**

Ключевые слова: следственный судья, полномочия, участники досудебного расследования, досудебное производство уголовного процесса КР, судебный контроль, заключение под стражу, залог.

Объектом исследования выступают предусмотренные уголовно -процессуальным законом правоотношения между следственным судьей и участниками досудебного производства, возникающие в ходе осуществления им возложенных на него полномочий, а также правоотношения с судом общей юрисдикции в процессе последующего судебного контроля.

Предметом исследования выступают нормы уголовно-процессуального права, основанная на них правоприменительная практика, а также достижения уголовно-процессуальной науки, в том числе, их теоретическое обоснование, определение механизма реализации полномочий следственного судьи, эффективность их применения при обеспечении защиты прав и законных интересов граждан, вовлеченных в сферу уголовного судопроизводства, закономерности, содержание, проблемы и перспективы законодательного регулирования деятельности рассматриваемого участника уголовного судопроизводства.

Целью исследования является разработка комплекса теоретических и практических рекомендаций, направленных на дальнейшее совершенствование деятельности следственных судей, осуществляющих полномочия в досудебном производстве уголовного процесса КР и внедрение полученных результатов в правоприменительную деятельность.

Методы исследования и аппаратура включает в себя методологический, аксеологический подход, диалектические принципы познания социальной действительности, положения системного подхода к анализу социально-правовых явлений, частно-научные методы уголовно-процессуальных исследований (историко-правовой, статистико-криминологический, формально-логический, сравнительно-правовой и др.)

Полученные результаты и их новизна заключаются в том, что эта одна из первых работ, в которой проведено исследование нового процессуального участника - следственного судьи. В диссертации рассмотрены особенности отдельных видов полномочий следственного судьи по осуществлению судебного контроля. На основе всестороннего изучения общих положений и особенностей деятельности следственных судей, осуществляющих полномочия в досудебном производстве уголовного процесса КР внесены ряд предложений по совершенствованию уголовно-процессуального законодательства.

Рекомендации по использованию. Результаты диссертационного исследования могут применяться в правоприменительной деятельности органами досудебного производства, прокуратуры, следственными судьями, при осуществлении адвокатами своей деятельности, а также при разработке предложений по совершенствованию действующего уголовно-процессуального законодательства КР.

Область применения. Теоретические положения, рекомендации и выводы, изложенные в диссертации, могут быть использованы в следственно-судебной практике, в учебном процессе при преподавании учебных дисциплин «Уголовно-процессуальное право», «Правоохранительные органы».

SUMMARY

of Kalygulova Alima Djumabekovna's dissertation thesis entitled "Powers of an investigating judge in the pre-trial proceedings of the criminal process of the Kyrgyz Republic", for awarding the degree of candidate of legal sciences majoring in 12.00.09 - criminal procedure, forensic science; operational-search activity

Key words: investigating judge, powers, participants in the pre-trial investigation, pre-trial proceedings in the criminal process of the Kyrgyz Republic, judicial control, detention, bail, deposit.

The object of the study is the legal relations provided for by the criminal procedural law between the investigating judge and the participants in pre-trial proceedings that arise in the exercise of his powers, as well as legal relations with the court of general jurisdiction in the process of subsequent judicial control.

The subject of the study is the norms of criminal procedural law, the law enforcement practice based on them, as well as the achievements of criminal procedural science, including their theoretical justification, determining the mechanism for exercising the powers of the investigating judge, the effectiveness of their application while ensuring the protection of the rights and legitimate interests of citizens, involved in the sphere of criminal proceedings, patterns, content, problems and prospects for legislative regulation of the activity of the participant in question.

The aim of the study is to develop a set of theoretical and practical recommendations aimed at further improving the activities of investigating judges exercising powers in the pre-trial proceedings of the criminal process of the Kyrgyz Republic and introducing the results obtained into law enforcement activities.

Research methods and facilities include the axiological dialectical principles of cognition of social reality, the provisions of a systematic approach to the analysis of social and legal phenomena, private scientific methods of criminal procedural research (historical-legal, statistical-criminological, formal-logical, comparative-legal, etc.)

Results obtained and their novelty lie in the fact that this is one of the first works in which a study of a new procedural subject, the investigating judge, was carried out. The dissertation discusses the features of the powers of the investigating judge to exercise judicial control: its subject and relationship with the function of justice. Based on a comprehensive study of the general provisions and features of the activities of investigating judges exercising powers in the pre-trial proceedings of the criminal process of the Kyrgyz Republic, a number of proposals have been made to improve the criminal procedure legislation.

Recommendations for use. The findings of the dissertation research can be applied in law enforcement by pre-trial proceedings, prosecutors, investigating judges, when lawyers carry out their activities, as well as in the development of proposals for improving the current criminal procedure legislation of the Kyrgyz Republic.

Scope. Theoretical provisions, recommendations and conclusions set forth in the dissertation can be used in investigative and judicial practice, in the educational process when teaching the courses "Criminal Procedure Law", "Law Enforcement Agencies".